

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

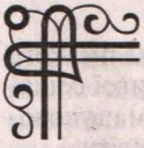

Нащадки славних козаків. Валентина Войхевич, вчителька ЗОШ I–II ст. № 64 м. Миколаєва

Наш клас – наша гордість. Тетяна Гапонько, вчителька ЗОШ № 6 м. Глухова Сумської обл.

Олександр КОЧЕРГА,
кандидат психологічних наук, доцент,
заступник директора Інституту післядипломної
педагогічної освіти Київського університету
імені Бориса Грінченка

Психофізіологія чутливості емоційно-почуттєвої сфери учнів початкової школи (шляхи ефективної взаємодії)

"Батьки, не дратуйте дітей
ваших, а то впадуть на душі".

Послання апостола
Павла до Колосян 3:21

Нова модель школи має ґрунтуватися, насамперед, на ціннісних орієнтирах. "Усі проблеми, як і їх вирішення, перебувають не десь зовні, а всередині нас самих. Немає сенсу шукати хороше там, де нас немає, є сенс учитися знаходити хороше там, де ми є..." (М. Мамардашвілі).

Початкова школа — час і місце, де учні мають починати освоювати прийоми ефективного навчання, яке базується на дослідженнях, а не продукує віру школярів виключно до слова педагога чи інших авторитетів. Там мають закладатися уявлення й створюватись універсальні інструменти для пізнання себе й навколишнього світу. Основна спрямованість сучасної школи — розбудова нового освітнього простору як територію розвитку й становлення особистості учня на ціннісних орієнтирах.

Тому вчитель має вчасно змоделювати комунікативне середовище класу до активізації їх природного потенціалу. Йдеться про обов'язковий "універсальний пізнавальний інструментарій": *мислення* (як пошук завдань, які ставить життя, несподіваних запитань, осмислення подій, порівняння та аналіз шляхів); *почуттів* (оцінка дій та підходів до їх реалізації, визначення небезпек, зони душевного комфорту, ставлення до людей та подій); *уяви* (можливі варіанти життєвих ситуацій, передбачення подальших дій, створення нового бачення, відмова від стереотипів).

До речі це не тільки площина *задатків* учня початкової школи, а час їх подальшого розвитку. І в першу чергу його соціальних взаємодій таких як злагода, компроміс, толерантність, повага, співчуття, розуміння, довіра. Ці процеси становлення природи учнів тісно пов'язані з їх загальною чутливістю психофізіологічних процесів, які забезпечують як життєдіяльність, так і різноманітні соціальні взаємодії.

Встановлено, що сутність багатьох психофізіологічних процесів людини не завжди лежить на поверхні. Тому необхідно занурюватися до *соматичних* основ психічної сфери, аби оцінити можливості для зростання особистості та сценарії *дозрівання* (всі структури мають почати працювати в оптимальних режимах дії), *розвитку* (вони мають зміцнитись, набутти нових якостей) та *розвою* (встановити між собою нові системні взаємодії) творчих зусиль школярів.

Підґрунтям цього процесу, розгортання потенціалів особистості має стати нова філософія початкової освіти, спрямована в першу чергу на *природовідповідність* розвитку дитини як добре соціалізованої особистості громадянського суспільства. Ясна річ, особистість найкраще виховується тільки іншою непересічною особистістю, здатною спрямувати школяра до дії, викликати бажання наслідувати, скажімо, батьків чи однолітків.

Ось чому основна чуттєва взаємодія між учителем та учнем розгортається в широкому полі контактів емоційно-почуттєвої сфери де переплавляються емоції на різнобарвні відтінки почуттів. Або, інакше кажучи, — щось на зразок взаємодії енергій ефективного спілкування, коли відбувається налаштування відчуттів дотикових чуттєвих контактів. Вони допомагають "розігнати" хвилю позитивного сприймання, максимальної *довіри* між педагогами і школярем, у якого зникає напруження, настороженість, натомість формується відчуття безпеки, захищеності, зміцнюється віра у власні сили.

А, отже, нейтралізуються судоми страху, досягається повне усунення його обмежень в творчих діях. Це різко підвищує в учня початкової школи потенцію творчих можливостей за рахунок зняття блокувань впевненості та природності їх задатків, які мають з мінімальними енергетичними зусиллями почати трансформуватись в їх майбутні творчі здібності.

Підґрунтя такого стану — довіра, відкритість, приязність між учителем та учнем. Це — найефективніший потужний канал їхньої швидкісної

взаємодії, порозуміння при найнижчих показниках енергетичних затрат психофізіологічних структур організму дитини, своєрідний "енерджайзер", який блокується в сучасній початковій освіті. Як результат – байдужість до навчання, втома учнів і навіть психосоматичні захворювання.

Через те не відбувається якісна рефлексія учнем подій навчальної діяльності. Він не може позбутися страху, допустити неправильну відповідь (на помилку є мінімальний люфт, або він взагалі відсутній). Школяр стає пасивним, не виправдовує покладені на нього надії в очах педагога та батьків. Між тим як мозок учнів початкової школи перебуває в постійній напруженій і доволі енергозатратній ситуації, що заважає йому активно сприймати навчальну інформацію.

Такий стан невротизації чимось нагадує їзду автомобіля на високій швидкості, але з увімкненими гальмами. Такий стан і в учня початкової школи і не тільки фізично, а й морально (очікування негативних емоцій, які з часом формують негативні почуття та створюють передумови виникнення станів страху). Здогадуєтесь, яке в учня бажання щоранку йти до школи? Йому краще залишитися вдома через головний біль чи підняття температури, запаморочення, – аж до виникнення синдрому відлюдкуватості тощо.

Чи не єдиний вихід із ситуації – розбудова зони довіри, яка допомагає суттєво підвищити якість навчання, як, скажімо, у Фінляндії.

Саме довіра створює коло не напруженості, а оптимального комфортного розслаблення м'язового каркасу тіла дитини. Тоді всі її органи працюють у найкращому ритмі: забезпечується рівновага дії учня як у *фізичному* (ритмічне дихання, наповнений пульс), так і в *психічному* плані (врівноваженість, активність відчуттів та сприймання, найвища продуктивність пам'яті).

Таким чином, на наш погляд, ключем до успіху в сучасній початковій школі має стати кардинальна зміна саме в *емоційно-почуттєвій площині* спільної взаємодії педагога й учня, а також між різновіковими однолітками. Бо саме вона створює виразне тло, на якому вимальовуються контури комфортного порозуміння, яке веде до ефективності навчальної діяльності школярів.

Національне бюро економічних досліджень США проаналізувало відомості за останні два десятиліття, засвідчило, що життєві успіхи людей значною мірою визначаються тим, чи навчались вони в обдарованих і досвідчених педагогів [8]. Це ще раз підтверджує важливу роль педагога у спілкуванні з учнем, а також емоційно-почуттєву сферу їхньої взаємодії.

На цьому тлі має суттєво змінюватися значення шкільних предметів. Вони стають не просто знанневим компонентом майбутньої загальної обізна-

ності учнів, а інструментарієм їх громадянського виховання (ретельної, поступової, вдумливої соціалізації), і вже потім – формуючим засобом наукового пізнання та освоєння навколишнього світу.

Зазначимо, що кожний шкільний *навчальний предмет* (математика, читання, письмо, фізична культура, образотворче мистецтво) не стільки "навчає", скільки "виховує" позитивними емоціями та трансформує останні в різноманіття позитивних почуттів, здатних спрямовувати пізнавальну активність, яка поступово трансформується в стійку *мотивацію* до навчання.

В цьому аспекті важливе вправління школярів в емпатії – вмінні відчувати, усвідомлювати емоційні потяги, співвідносити свої переживання з відчуттями інших людей. Соціальна складова осягнення такого вміння набувається в процесі створення комфортного середовища, в якому враховуються індивідуальні особливості кожного, вся палітра взаємних почуттів [2].

Необхідним здобутком учня має стати широкий (синонімічний, антонімічний) спектр активного словникового запасу для висловлення радісного піднесення, настороженості тощо.

Звідси – нагальна потреба у вмінні керувати власними емоціями та почуттями. Емоції – короточасний стан людини, тоді як почуття – тривалий, що робить їх потужним фактором у прийнятті важливих рішень та дій. По суті, *емоції*, починаючись як тло дій учня, при переході на якісно інший рівень – *почуттів* стають реальною фігурою, яка сама набуває властивості повноцінної дії. На цей процес накладає свій відбиток культурне середовище, його традиції, певні умовності та навіть деякі упередження.

Особлива субстанція для успішної соціалізації кожної дитини – "мереживо" культурного простору людства, насиченого емоціями та почуттями. Воно несе спадок певних усталених норм соціального буття в площині його цінностей та спільної взаємодії і особливо спорідненості переживання. Спільні переживання дають змогу окреслювати ціннісні виміри й соціальні еталони людяності (ставлення до себе та ближнього).

Володіння культурними надбаннями допомагає "*олюднювати*" грані біологічної природи (за Аристотелем, "тваринну душу") [1] людини. Крім поведінкових рефлексів, поступово, через призму культурного середовища, починає вибудовуватися система *свідомих* важелів керування власними діями завдяки різноманітним мовним засобам вираження свого стану та опису стану інших людей.

Важливий момент – накопичення учнями активного словника, що виражає *палітру різноманітних почуттів людини* [2]. Якщо *емоції* надають забарвлення (фарб основних кольорів), то *почуття*

починають заповнювати безмежну палітру їх відтінків та відповідних напівтонів, які відображають найменші зміни у душевних станах. Спільними зусиллями батьків та вчителів почуття поступово починають перекладатися на мову мислення учнів, що збагачує їхній культурний рівень та прискорює активну соціалізацію. Від якості цієї роботи залежить уміння учнів занурюватися в культуру людських взаємин та мінімізувати конфліктну взаємодію, формуючи розуміння соціального феномена "ми".

Опредметнення (присвоєння відповідних назв дає потужну можливість *означити вербально* свої почуття, а відтак – ставлення школярів до навколишнього світу. Перекодовування відчутого, побаченого, почутого у словесні конструкції допомагає учням означити свої стосунки з навколишнім світом і – найголовніше – дає змогу знаходити спільну мову з іншими людьми та ефективно взаємодіяти.

Саме цей процес на тлі позитивних емоцій відкриває учням шлях до осягнення почуттів. Отже, створюються умови для оптимізації системи оцінювання, яка мінімізує непорозуміння, зменшує кількість конфліктів у соціальних системах взаємодії: *учень – учень, учень – вчитель, учень – батьки*.

Крім соціальних механізмів впливу на емоційно-почуттєву сферу учня, існують також психофізіологічні механізми, що визначають діапазон чутливості цієї сфери. Наші дослідження [5] вказують на ймовірність існування в людині природних систем регуляції загальної чутливості. Тіло (психомоторна система в першу чергу) людини має універсальний орган просторової координації – вестибулярний (переклад з лат. *vestibulum* напередодні) апарат. До речі, це парний орган, розташований у середньому вусі з правого та лівого боків голови. Він працює безперестанку, починаючи з четвертого місяця утробного періоду майбутньої дитини [7]. Загалом він визначає становлення й адаптацію ходи, рухів рук дитини, а також активізує її емоційно-почуттєву сферу, надсилає сигнали до довгастого мозку. А той через складну взаємодію з різними відділами головного мозку (зором, слухом, сенсомоторної та рухової зони) стимулює "запуск" оцінки емоцій та почуттів учнів, допомагає створювати й оцінювати *психічні прояви*, шукати своєрідну "оціночну рівновагу" будь-якої дії.

Вестибулярний апарат [3] впливає на стан рівня загальної чутливості організму, реалізуючи психофізіологічну основу процесів рівноваги (поміркованості всіх дій). Це відбувається через першочерговість оцінки рухових дій і переноситься на оцінку дій психічних. Саме тому в "статичних" (сидять довго за партою) учнів втома наростає, не гальмується, а там, де вчитель не економить на фізкультпаузах, вона зростає повільніше, й, отже, енергопотенціал

учнів використовується раціональніше. Тому вони мислять активніше, у них краще працює уява, вони відкритіші для творчих дій.

Чому чутливість вестибулярного апарату надзвичайно важлива для учнів, їхньої емоційно-почуттєвої сфери? На це запитання не складно відповісти, пояснивши значення "зусиль" вестибулярного апарату школярів для досягнення рівноваги, іншими словами – оптимальних дій. Освоюючи 3D-простір (метричну, зорову, слухову взаємодію) учні одночасно визначають ракурси такої взаємодії, передбачають її можливості. Відбувається належний ретельний обрахунок на підсвідомому та свідомому рівнях, аналіз (почергові дії), синтез (як утримати процес у єдності) й необхідна корекція (для утримання рівноваги в діях).

Для "запуску" вестибулярного апарату спрямованого на підвищення чутливості учнів початкової школи, потрібно не так багато зусиль та часу. Щонайперше – змінювати позу сидіння, а через певний час підвестися й постояти. Тоді запропонувати учням виконати нахили тулуба почергово вперед–назад, вправо–вліво, зробити кілька присідань та інші вправи.

Головне тут – не швидкість виконань вправ, а їх ретельність та помірковані ритм з дотриманням правил безпеки. І – система! Лише в такому випадку педагог зможе досягти належних результатів. Важливо, що для цього не потрібно якихось спеціальних пристосувань чи додаткового часу.

Таким чином *вправляючи чутливість вестибулярного апарату* дитини, можливо досягати позитивних зрушень у діапазоні дії *чутливості* її мислення, почуттів та уяви – оскільки сигнал од вестибулярного апарату проходить до вищих відділів мозкових структур, стимулює їх активність. Загалом змінюється робота емоційно-почуттєвої сфери учнів в оцінці їх фізичної та психічної діяльності (див. схему 1). Певні покращення чутливості можуть спостерігатися в роботі відчуттів дотику, зору, слуху, смаків.

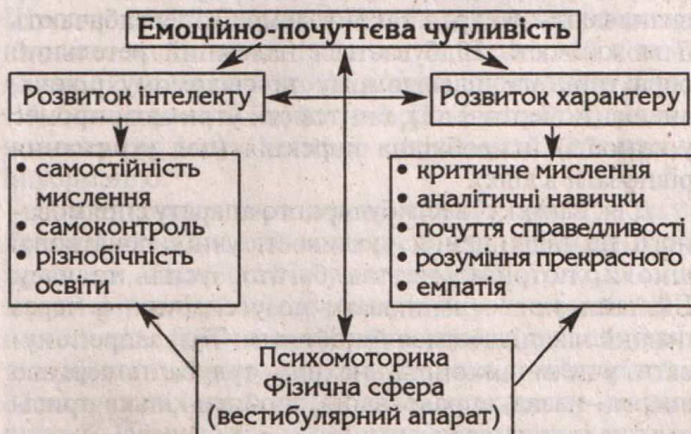
Прискорюється соціалізація школярів, поліпшується вербальна комунікація, зростає емпатія. Однак, це ще не всі можливі зміни щодо чутливості в тих чи інших психофізіологічних системах учнів. Результати досліджень вказують, що зміни можуть відбуватись, як в учнів з особливими потребами (інтелектуального плану, ДЦП, аутизму, гіперактивності, ЗПР), так і в учнів у стані норми.

Тож є підстави говорити про базові психофізіологічні механізми регулювання загальної чутливості [4] учнів (фізичної та психічної сфер життєзабезпечення пізнавальної та соціальної діяльності) через вплив на їхній *вестибулярний апарат*. Це можливий шлях немедикаментозного впливу на психомоторику учнів, активізацію психічних процесів відбувається

своєрідне щеплення підвищення імунітету здібностей для розгортання образів творчих дій та їх можливої емоційно-почуттєвої оцінки (див. схему 1).

І все це – на рівні перерозподілу енергетичних інформаційних потоків (де провідну роль відіграє емоційно-почуттєва сфера) в структурах головного мозку учнів. Педагог має певні можливості впливу на природні механізми, підвищуючи творчу потугу своїх підопічних.

Схема 1

Нейробіологи встановили, що існує *мить*, упродовж якої людина може відмовитися від *деструктивного* емоційного імпульсу. Емоційні імпульси, які виникають всередині, живляться з так званих схем (попередніх заготовок, які вони набули, "відповідаючи" на подібні ситуації). Схема є ментальною моделлю досвіду дитини; звичка, вигравіювана в її розумі. Схема сортує інформацію й створює певний порядок для тих чи інших дій. Вона також дає учням структуру для пояснення того, що вони сприймають, забезпечує їх планом майбутніх реакцій. Тому варто ретельно розглянути цю мить (схематично) (див. схему 2), де імпульс має змінитися в позитивний бік та народити позитивне ставлення й оцінки.

Схема 2

Стан (тіло, мова, фокус) і вибір стану → Зародження думок та емоцій → Стимул → Вибір → Реакція

Як видно зі схеми, все починається зі *стану* учня (базовою є робота психомоторної системи та її "пускового" механізму – вестибулярного апарату). Далі важливий позитивний фон (музичний, кольоровий, мовленнєвий...) для *вибору стану*. Відтак в учня зароджується позитивна думка й емоція. Вона викликає позитивний *стимул* до адекватного *вибору* й завершується позитивною *реакцією*.

Отож, уже на етапі думок та емоцій увага, свідомість й активний вибір учня можуть змінити їх спрямування так, що він у підсумку не потрапить в полон старих передбачуваних реакцій. Натомість –

перейде на новий шлях дії (за допомогою зміни просторового положення як тіла, так і власних думок). Потренувавшись, учень може розвивати здібність, відчувати й оцінювати потенційні ефекти як свого стану, так і зародків своїх думок і емоцій.

У глибинах емоційно-почуттєвої сфери учня зароджуються і його цінності. Вони не є моральною категорією. Це те, що учня *мотивує* й значною мірою визначає його вектор розвитку. Цінності зокрема накладають певні структурні обмеження, які зумовлюють невдачу – чи, навпаки, створюють можливості до зростання. Тому треба пам'ятати, що "цінності" – це не те, що добре, а вони, сказати б, – проти того, що погано.

Подальші дослідження роботи систем загальної чутливості учнів початкової школи дадуть змогу ефективніше залучати до навчальної діяльності їх приховані резерви без зайвого психофізіологічного напруження (див. *схему 1*). Це має суттєво мінімізувати негативізм учнів початкової школи до навчання й наблизити їхні відчуття до стану навчального задоволення.

Саме позитивний, оптимістичний, а не напружений стан душі, дасть змогу школярам розкрити кращі риси свого характеру (наполегливість, гнучкість, стриманість), позбутися страху в соціальній взаємодії учень–педагог, учень–учень, учень–батьки. Тоді вони швидко прогресують у своєму культурному зростанні. В учнів активно формується громадянська позиція, а також відповідна модель вільної, самодостатньої, відповідальної особистості, де основним джерелом енергії взаємодії виступає ступінь розвиненості саме емоційно-почуттєвої сфери.

Список використаних джерел

1. Аристотель О душе / Аристотель. М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – С. 179. <https://www.litmir.me/br/?b=159356&p=1>
2. Глазова О. П. Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. Х. : ФОЛІО, 2016. – С. 280–284.
3. Кочерга О. В. Чутливість сенсорних систем і активність дій учня // Початкова школа № 7, 2016. – С. 1–4. http://elibrary.kubg.edu.ua/15155/1/O_Kocherga_PS_7_IPPO.pdf
4. Кочерга О. В. Етапи становлення чутливості людини // The unity of science (2), 2015. – С. 72–75. http://elibrary.kubg.edu.ua/7222/1/O_Kocherga_TUOS_2_IPPO.pdf
5. Кочерга О. В. Розвиток загальної чутливості дитини // The generation of scientific ideas, the 27th of November, 2014, Geneva (Switzerland) (2), 2014 – С. 126–132. <http://elibrary.kubg.edu.ua/12364/>
6. Кочерга О. В. Сензитивність як психофізіологічний стан людини // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. (17), 2012 – С. 71–74. http://elibrary.kubg.edu.ua/848/1/O_Kocherga_PO_TP_17_IPPO.pdf
7. <http://medbib.in.ua/vestibulyarniy-analizator-41233.html>
8. Sana F., Weston T., Cepeda N. Laptop multitasking hinders classroom learning for both users and nearby peers. Computers and Education, 62: 24–31, 2013.

«ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

щомісячний науково-методичний журнал

№ 12 (582) ГРУДЕНЬ 2017

Засновники –
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ,
ВИДАВНИЦТВО «ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

Видавець –
ВИДАВНИЦТВО «ПОЧАТКОВА ШКОЛА»

Видається з липня 1969 року
Київ

Журнал включено до переліку наукових
видань ВАКу України, в яких можуть
публікуватись основні результати
дисертаційних робіт

Головний редактор

Алла ЛУК'ЯНЕЦЬ, кандидат педагогічних наук,
заслужений працівник народної освіти України

Редакційна колегія:

Іван БЕХ, Надія БІБІК, Микола ВАШУЛЕНКО,
Галина ДРЕВАЛЬ, Валентина ЗАТОРЖИНСЬКА,
Людмила КОВАЛЬ, Ярослава КОДЛЮК,
Юлія КОЛЕСНИКОВА (*завідувач відділу*),
Тетяна КОХНО, Людмила ЛІЩИНСЬКА,
Людмила ЛОПУШАНСЬКА (*відповідальний секретар*),
Алевтина ЛОТОЦЬКА,
Світлана МАРТИНЕНКО, Віра МЕЛЕШКО,
Олександр МИТНИК, Антоніна МОВЧУН,
Ізольда НІЗЕЛЬСЬКА, Оксана ОНОПРІЄНКО,
Тамара ПИРОЖЕНКО, Тамара ПОНІМАНСЬКА,
Катерина ПОНОМАРЬОВА, Катерина ПРИЩЕПА,
Тетяна ПУШКАРЬОВА, Олександра САВЧЕНКО,
Світлана СТРИЛЕЦЬ, Володимир ТИМЕНКО,
Ольга ХОРОШКОВСЬКА, Людмила ХОРУЖА,
Михайло ЧЕМБЕРЖІ, Тетяна ЯРЕМЧУК
(*завідувач відділу*).

Зареєстровано Державним комітетом інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
серія КВ, №6506 від 09.09.2002 року.
Підписано до друку 21.11.2017. Формат 84x108/16.
Папір газетний. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 6,72.
Умовн. фарбовідб. 6,72. Обл.-вид. арк. 9,75.
Зам. 0104712.

Адреса редакції: 04213, Київ,
вул. Прирічна, 25-А, к. 12,
тел./факс (044) 501-03-87
www.pochatkova-shkola.net
e-mail: pochatkovasc.ua@gmail.com

Видруковано у видавництві «Преса України».
03148, Київ, вул. Героїв Космосу, 6
Свідоцтво № 35481684
http://www.pressa.kiev.ua/
Якість друку повністю відповідає наданому видавцем
видавничому оригіналу.

© «Початкова школа», 2017

ЗМІСТ

Нова українська школа

Янченко Н. Проект «Інтелект України» в практичному вимірі ... 1

Психолого-педагогічний практикум

Кочерга О. Психофізіологія чутливості емоційно-почуттєвої сфери
учнів початкової школи 5

Виховне середовище учня

Дейдиш Л. Науково-методичне та програмне забезпечення
навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних
закладах 9

Методика навчання

Цимбалару А., Пархоменко Н. Орієнтовні вимоги до оцінювання
навчальних досягнень учнів 1–4 класів: методичний коментар 12

Трачук О. Слова, які називають ознаки предметів
(прикметники) 16

Лагола І., Свиріпа Л. Формування в учнів навичок структурно-
смыслового аналізу художнього тексту на прикладі творів
І.Андрусця 18

Федотенко С. Урок з літературного читання у 4 класі..... 23

Пасічник М. Впровадження здоров'язбережувальних технологій
на уроках української мови та літературного читання
для 1–4 класів 25

Литвин Г. Урок з математики у 1 класі 28

Мудрик О. Формування громадянської компетентності учнів
засобами використання краєзнавчого матеріалу 30

Кульганик Г. Як не любити тебе, Миколаю! 33

Чорний С. Вправи для розвитку співацького дихання
молодших школярів 38

Запитуйте – відповідаємо 41, 47, 51

Освіта вчителя

Кодлюк Я. Інновації у змісті підручників для початкової школи... 42

Яновська Н. Мистецтво навчання або навчання з мистецтвом 46

Початкова освіта за рубежом

Жулковський Б. Зарубіжні системи музичного виховання
дошкільнят і молодших школярів 48

Школа і родина

Балютіна К. «Шпаргалка» для батьків 52

А я роблю так ...

Зуб С. «Смайликограндія» (використання ігрової оцінки
в навчально-виховному процесі) 54

Слово художній самодіяльності

Прокоф'єва Л. Новорічне свято у 1 класі 56

Випадок із практики

Малишенко Т. Працюємо, радіємо, ростемо 57

Конкурс «Мій творчий проект»

Трофименко С. Моя ялинка залишається в лісі 58

Шимко А. Види перехресть 59

Показчик статей, надрукованих у журналі за 2017 рік 61

Розкажи про свій клас

*Передрук будь-якого матеріалу українською або іншими мовами
без письмової згоди редакції заборонено.*